

The Effect of Zarwani Ideas on the Pahlavi Text of Zadsparm Excerpts Based on the Position of Women in the Text

Soheila Kamjo^{*}, Zahra Hamed^{}**

Elham Malekzadeh^{*}**

Abstract

Introduction and statement of the problem

The text of Zadsparm excerpts is one of the important Pahlavi texts that was written in the 3rd century Hijri with the aim of preserving the Zoroastrian Sharia by Zadsparm Javan Jam, one of the most knowledgeable scholars of his time. . This topic, which is one of the basic topics of Pahlavi texts, has always been the focus of the authors of these texts and has been addressed according to the conditions of the society. Based on this, the main problem of this research is to analyze and explain the position of women in the writing of excerpts from Zadsparm. Finding an answer to the question of what factors have influenced the status and position of women in the text of excerpts from Zadsparm?

* Ph.D. student of pre-Islamic Iranian history, Darab branch, Islamic Azad University, Darab, Iran, soheilakamjoo@gmail.com

** Assistant Professor of History, Darab Branch, Islamic Azad University, Darab, Iran, (Corresponding Author), z_hamed2003@yahoo.com

*** Assistant Professor of History Department, Tehran, Research Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran, malekzadeh.elham092@gmail.com

Date received: 2022/07/09, Date of acceptance: 2022/10/04

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

Research background

About Zarvani, which is the dominant thought in the text of Zadsparm excerpts, and also the impact of this ritual on the various manifestations of Iranian life during different periods, numerous researches have been written, each of which has paid attention to specific dimensions. In his book "Zarvan or Zoroastrian Enigma" (1384), Zener has detailed how Zarvan's ideas were formed. "Islamic scholars in a different way" (2004) is another study that expresses Zarvan's thoughts. Also, in recent researches, Gol-anbari and Azizi (2019) have investigated Zarvan's thoughts in "Reflection of Zarvan's beliefs in written Iranian folk tales". Zarin Koob and Hosni (2019) in "Zarvan Beliefs in Manichaeism" have discussed the influence of Zarvani beliefs and its manifestation in Manichaeism.

Kaviani and others (2015) in the research "Investigation of Zarvan's philosophy in religious thoughts based on Pahlavi epigraphs" have studied the influence of Zarvan's beliefs in Pahlavi epigraphs. Ardestani Rostami (2014) in "Zarvan's Symbols in Iranian Texts (Zamiadisht, Vendidad, Bandesh, Mah Farvardin Roz Khordad)" or in another research entitled "Mythology of Zarvan's transition from Sarwari woman to democracy and its reflection in the Shahnameh" which Published in (2013), it reflects Zarvan's beliefs in Ferdowsi's Shahnameh. Boland Iqbal (2013) in "Two Ancient Astronomical and Cosmological Terms in Zadsparm Selections" examines cosmic issues in this book. Kivanpour (2018) in a research entitled "Looking at Zarvan's philosophy and myth and Zarvan's cosmological investigation based on the dimensions of Zarvan's philosophy in this regard. As can be seen, there is little awareness about the position of women." In Pahlavi texts, it doubles the importance of the present article.

research method

The current research, with a descriptive-analytical method, tries to examine the legal beliefs contained in the text of Zadsperam's excerpts regarding women and the reflection of Zarvan's beliefs on the position of women in this text.

findings

The content of the text is remarkably similar to Zarvani's opinions, and like Zarvani's ideas, obtaining spiritual benefits always belongs to men, and important and decisive world affairs are managed by male gender forces. Of course, in some cases, Zoroastrian's ancient and original ideas, such as the equality of men and women in the subject of creation, are also seen in the book.

Conclusion

The analysis of the text shows that this text, influenced by Zarvani's beliefs, assigns a significant place to men socially and religiously. The evidence shows that the mentioned text considers the inherent spirituality and divine light to belong to men. And believes that women can benefit from this light through men. As in the birth myth of Zoroaster, the divine light was transferred to his mother through Zoroaster. This is despite the fact that women have not only stayed away from the above-mentioned spirituality, but the contents of the text show that the devil has reached men through women and dominates them. It should be added that although in the text, Zoroastrian's occasional beliefs are also seen in short cases such as the creation of men and women alongside each other, simultaneously and without gender affiliation, but the presence and religious and social power of men is particularly prominent and men are considered the center of religion and society. This problem, which is in conflict with Zoroastrian principles of chronology, can be attributed to the passage of time and changing social conditions and special beliefs about women on the one hand, and the penetration of non-chronological ideas.

Keywords: Excerpts from sperm, women's social status, Zarwani religion

Bibliography

- Ardavirafnameh, (2012), translated by Rahim Afifi, third edition, Tehran: Toos.
Bagheri, Mehri, (2010), Religions of Ancient Iran, Fourth Edition, Tehran: Qatreh.
Bandesh, (1397), Farnbagh Dadgi, by Mehrdad Bahar, Tehran: Toos.
Benonist, Emil (2007), Iranian Religion, translated by Bahman Sarkarati, Tehran: Qatreh.
Boyce, Mary (2007), Zoroastrianism, translated by Abolhassan Tahami, Tehran: Negah.

- Bahar, Mehrdad (1352), Iranian mythology, first edition, Tehran: Iranian Culture Foundation.
- Bahar, Mehrdad (2011), Asian Religions, Ninth Edition, Tehran: Cheshmeh.
- Khairkhah, Ahmad (1397), A Look at Women's Rights in Ancient Iran, First Edition, Tehran: Sabzan.
- Dinkard V, (2009), transliteration, translation, commentary, glossary, Pahlavi text, Jaleh Amoozgar and Ahmad Tafzali, second edition, Tehran: Moin.
- Dinkard III, (2002), a text in Pahlavi language, transliteration, notes and translation based on Dinkard, civil edition by Fereydoun Fazilat, Tehran: Dekhoda.
- Dinkard VI, (2013), Former compilers of Azarfarnbagh son of Farrokhzad, Azarpad son of Omid, translated by Fereshteh Ahangari, first edition, Tehran: Saba.
- Dinkard Haftam, (2010), Former compilers of Azarfarnbagh, son of Farrokhzad, Azarbad, son of Omid, text correction, transliteration, Persian writing of dictionaries and notes by Mohammad Taghi Rashed Mohassel, first edition, Tehran: Institute of Humanities and Studies Cultural.
- Pahlavi Narrative, (1988), a text in Middle Persian, Sassanid Pahlavi, translated by Mahshid Mirfakhraei, Tehran: Institute of Cultural Studies and Research.
- Zener, RC (1378), The Rise and Set of Zoroastrianism, translated by Timur Ghaderi, second edition, Tehran: Amirkabir.
- Zener, RC (2005), Zarwan or the riddle of Zoroastrianism, translated by Timur Ghaderi, first edition, Tehran: Amirkabir.
- Shayest Nashaist, (1990), transliteration, translated by Katayoun Mazdapour, Tehran: Institute of Cultural Studies and Research
- Sheflid et al., (1398), Guide to Zoroastrian Research, translated by Askar Bahrami, first edition, Tehran: Contemporary Culture.

Shahrestani, Abolfath Mohammad Ibn Abdul Karim, (1335), International and Solution, translated by Afzal al-Din

Sadr Torkeh Isfahani, second edition, Tehran: Taban.

One Hundred in Prose and One Hundred in Bandesh, (1909), Bamanji, Sokhan in Avesta and Pahlavi, Malafiruz

Modarressa, Bombay: Panchai Persian Association.

Samadi, Mehrangiz (1988), The Moon in Iran, Tehran: Scientific and Cultural.

Islamic scholars in another way, (2005), edited by Massoud Jalali Moghadam, Tehran: Amirkabir.

Mazdapour, Katayoun et al (2015), Religions and sects in ancient Iran, first edition, Tehran: Samat.

Mazdapour, Katayou (2007), Dagh Gol Sorkh, Tehran: Asatir.

Minavi Kherad (1397), translated by Ahmad Tafzali, sixth edition, Tehran: Toos.

Vosough Banai, Mojgan (2017), Sociological Analysis of Women's Rights in the Sassanid Period, First Edition,

Tehran: Poshtiban.

Zadesperm births, (2006), Persian writing, transliteration and notes by Mohammad Taghi Rashed Mohassel, second

edition, Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies.

Vandidad, (2006), translated by Hashem Razi, Tehran: Behjat.

Hills, John (2016), Understanding Mythology, translated by Jaleh Amoozgar and Ahmad Tafzali, 19th edition,

Tehran: Cheshmeh.

Yarshater et al, (2014), History of Persian Literature, by Ronald Amerik, Maria Matsoukh, Persian translation under

the supervision of Jaleh Amoozgar, Tehran: Sokhan.

Yasna, (Bita), Interpretation and Compilation by Ebrahim Pourdavod, from the Alimony of Pashtun Marker, Vol 1,

Mumbai: Iranian Zoroastrian Association of Mumbai and Iran League of Mumbai.

تاثیر انگاره های زروانی بر متن پهلوی گزیده های زادسپرم با تکیه بر جایگاه اجتماعی زنان

سهیلا کامجو*

زهرا حامدی**، الهام ملک زاده***

چکیده

گزیده‌های زادسپرم متنی به زبان پهلوی است که توسط زادسپرم جوان جم هیرید سیرجان در قرن سوم هجری با هدف تداوم و حفظ حیات آیین زرتشتی نگاشته شده است. زادسپرم از علماء آگاه زمان خویش بوده و اندیشه های نوینی را در تقابل با دیدگاه سستی علماء زرتشتی با توجه به مقتضیات و شرایط زمانه بیان نموده است. جستار حاضر بر اساس رویکرد تحلیل محتوا بر آن است تا وضعیت اجتماعی زنان را مورد واکاوی قرار دهد. با این هدف که در مقام پاسخ گویی به این پرسش باشد که شرایط اجتماعی زنان در این متن متأثر از چه عواملی است؟ واکاوی متن تصویر همه جانبه ای از وضعیت اجتماعی زنان زرتشتی در قرن سوم هجری را ترسیم نموده و مناسبات و سازوکارهای حقوقی و دینی نسبت به زنان را به روشنی بیان نموده است. یافته های پژوهش به استناد متن گزیده های زادسپرم بیانگر تاثیرپذیری وضعیت اجتماعی زنان از ارزش ها و هنجارهای

* دانشجوی دکتری تاریخ ایران قبالاز اسلام، واحد داراب، دانشگاه آزاد اسلامی، داراب، ایران،
soheilakamjoo@gmail.com

** استادیار گروه تاریخ، واحد داراب، دانشگاه آزاد اسلامی، داراب، ایران (نویسنده مسئول)،
z_hamedi2003@yahoo.com

*** استادیار پژوهشکده تاریخ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران،
malekzadeh.elham092@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۱۲

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

اجتماعی، باورهای دینی و رسوخ انگاره‌های زروانی است که زنان را به لحاظ حقوق اجتماعی و معنوی در رتبه‌ای پایین‌تر از مردان قرار داده است.

کلیدواژه‌ها: گزیده‌های زادسپرم، وضعیت اجتماعی زنان، آیین زروانی

۱. مقدمه

زادسپرم در حدود سال ۸۸۰ میلادی (قرن سوم هجری) می‌زیسته است (یارشاطر و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۷۹) وی از علماء بزرگ دینی زمان خود بوده و بر علوم رایج عصر خویش تسلط داشته است. زادسپرم در نگارش نظراتش، بیش از آن‌که به گفته‌های دیگران تکیه کند، دریافت‌های خود را عرضه داشته و تلاش می‌نمود اندیشه‌های خود را بر گفتار زرتشت یا افراد برجسته مطابقت دهد (وزیدگی‌های زادسپرم، ۱۳۸۵: ۳-۴). در واقع وزیدگی‌های زادسپرم (گزیده‌های زادسپرم) نامه‌ای به زبان پهلوی است که توسط زادسپرم جوان جم، هیرید سیرجان در قرن سوم هجری نگاشته شده است. وی در آیین زرتشتی، اندیشه‌های جدیدی را عرضه کرد که با اندیشه زرتشتیان آن روزگار، تعارض داشت. چنان‌که برخی زرتشتیان، از زادسپرم به برادرش منوچهر (از دیگر موبدان برجسته آن روزگار) شکایت بردند. نتیجه آن، نامه‌نگاری‌هایی میان دو برادر جهت رفع سوء تفاهمات دینی بود. منوچهر، طی این مکاتبات به زادسپرم در خصوص این بدعت‌ها و نظریات نو که تغییر دین را در پی داشت، بارها تذکر و انذار داد. تألیف زادسپرم مبتنی بر زند و برگرفته از منابع دیگر بود. متن گزیده‌های زادسپرم شامل سی و پنج فصل است که مطابق دوره‌های تاریخ جهان در دین زرتشتی به سه دوره تقسیم شده است (شفلید و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۸). در این کتاب به مباحث مختلفی مانند آفرینش جهان و نبرد اورمزد و اهریمن پرداخته شده است. توجه به دین و چگونگی شکل‌گیری آن و زندگانی زرتشت و معجزات و پیشگویی‌های وی و نیز اندرزهایی دینی و مطالبی در باب زندگی پس از مرگ، از دیگر مباحثی است که در این کتاب به تفصیل بیان شده است. (زادسپرم، ۱۳۸۵: ۳-۴). از دیگر مباحث قابل توجه در این متن فصلی است در باب پزشکی و عملکرد اعضاء و انرژی‌های موجود در بدن. این مبحث بعدها در اندیشه‌های اخوان الصفا که آراء پزشکی آنان متأثر از جالینوس بود نیز طی قرن چهارم هجری خود را نشان داد (sohn, 1996: 37). هیرید زادسپرم به نجوم و ستاره‌شناسی نیز علاقه داشت و می‌توان ادعا کرد نجوم در جهان بینی و شکل‌گیری

تفکرات وی تأثیر عمیقی برجای گذاشته است. به این معنا که در لابلای مطالب زادسپرم، واژگان و اعداد مانند عدد هفت (هفت سیاره) و عدد دوازده (برج دوازده گانه) مورد استفاده قرار گرفته و به نوعی می توان گفت عقاید زرتشتی با پدیده های کیهانی در آمیخته اند (یارشاطر و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۸۰)، (وزیدگی های زادسپرم، ۱۳۸۵: ۶-۳). در واقع گرایش و علاقه زادسپرم به نجوم و پزشکی، حکایت از این دارد که وی از جریان اصلی آموزه های سنتی زرتشتی در قرن سوم هجری فاصله گرفته است. تا جایی که با وجود تعلق وی و برادرش منوچهر به طبقه هیربدان زرتشتی، نوآوری های زادسپرم، زمینه اختلافات عقیدتی دو برادر را فراهم ساخت. به عنوان مثال در مساله آیین تطهیر برش نوم (barsnom) که طبق سنت های زرتشتی می بایست دو موبد آن را انجام می دادند زادسپرم معتقد به ساده نمودن آن به آیین ساده ای بنام پنجه دسه (pancada) که بدون حضور موبدان نیز قابل انجام بود تغییر یافت. مردم سیرجان از این تغییر و سنت شکنی خشمگین شده و به برادرش منوچهر، شکایت بردند. منوچهر، دستور به صحت همان آیین قبلی برش نوم داد و مقرر داشت تا همان سنت رعایت شود. ضمن این که جمعی از موبدان و بزرگان دینی فارس را فرا خوانده و در اجتماع تشکیل شده، نوآوری های زادسپرم را مورد اعتراض قرار داد. منوچهر طی سه نامه در پاسخ به مردم سیرجان و خطاب به زادسپرم، طی فتوایی برای تمام زرتشتیان، هشدارگونه اعلام کرد نوآوری ها معادل از دین برگشتگی است که مجازات سخت مرتدان را در پی خواهد داشت (یارشاطر و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۸۱).

مندرجات متن زادسپرم، بیشتر آیینی و دینی است، ولی از آن جهت که کوششی برای حفاظت از صیانت آیین زرتشت با رویکردی جدید است، قابل توجه می نماید. این سبک نوشتار و مطالب عنوان شده در متن، حکایت از در خطر نسیان قرار گرفتن دین زرتشتی دارد که هیربد زادسپرم را ترغیب به نگارش این اثر نموده است.

مساله اصلی این پژوهش، واکاوی و تبیین جایگاه زنان در تحریر گزیده های زادسپرم و میزان تأثیرپذیری از باورهای زروانی است. یافتن پاسخ علمی به این سوال که چه عواملی بر وضعیت و جایگاه زنان در متن گزیده های زادسپرم تأثیرگذار بوده است؟ فرضیه تقریبی نیز آن است که مندرجات متن به طور قابل ملاحظه ای به آراء زروانی شباهت دارد و مانند انگاره های زروانی، حصول بهره مندی های معنوی به مردان تعلق داشته و امور مهم و سرنوشت ساز جهانی توسط نیروهایی با جنسیت مذکر اداره می شود. البته در مواردی،

اندیشه‌های گاهانی و اصیل زرتشت مانند هم‌ردیف بودن زن و مرد در مبحث آفرینش نیز در کتاب دیده می‌شود. (یسنا، بی تا، هات ۳، بند ۸، ۱۳۴). ضمن این‌که اندیشه‌های جدیدی که زادسپرم در تحریر خویش ذکر کرده، منبعث از شرایط تاریخی، اجتماعی جامعه زرتشتی در قرن سوم هجری است که در معرض تحولات و تغییرات و رویارویی با ادیان جدید قرار داشته است. شاید نوآوری‌های زادسپرم تلاشی برای ماندگاری آیین زرتشتی بوده است. چرا که اندیشه‌های کهن و سنتی زرتشتی مانند تطهیر پیچیده برش‌نوم که زنان در دوران دشتان و سقط جنین می‌بایست آن را انجام می‌دادند جوابگوی زندگی و شرایط اجتماعی سده سوم هجری نبود. درباره آیین زروانی و تاثیر آن بر جلوه‌های گوناگون زندگی ایرانیان طی دوره‌های مختلف، پژوهش‌های متعددی نگاشته شده است که هر یک به ابعاد خاصی توجه داشته‌اند. زهر (۱۳۸۴) در کتاب «زروان یا معمای زرتشتی گری» چگونگی شکل‌گیری آیین و اندیشه‌های زروانی را به تفصیل آورده است. «علمای اسلام به دیگر روش» (۱۳۸۴) پژوهش دیگری است که اندیشه‌های زروانی را بیان می‌کند. همچنین در پژوهش‌های نوین، گل‌عنبری و عزیزی (۱۳۹۹) در «بازتاب باورهای زروانی در قصه‌های عامیانه مکتوب ایرانی» به بررسی اندیشه‌های زروانی پرداخته‌اند. زرین‌کوب و حسنی (۱۳۹۹) در «زروان‌باوری در کیش مانوی» به تأثیر باورهای زروانی و نمود آن در آیین مانوی پرداخته‌اند. کاویانی و دیگران (۱۳۹۵) در پژوهش «بررسی فلسفه زروان در تفکرات دینی بر پایه اندرنامه‌های پهلوی» به میزان تاثیرگذاری باورهای زروانی در اندرنامه‌های پهلوی پرداخته‌اند. اردستانی رستمی (۱۳۹۴) در «نمودهای زروانی در متن‌های ایرانی (زامیادیش، وندیداد، بندهش، ماه فروردین روز خرداد) یا در پژوهش دیگری با عنوان «اسطوره زادن زروان گذر از زن سروری به مردم سالاری و انعکاس آن در شاهنامه» که در (۱۳۹۳) منتشر شده، به بازتاب باورهای زروانی در شاهنامه فردوسی پرداخته است. بلند اقبال (۱۳۹۳) در «دو اصطلاح ستاره‌شناسی و کیهان‌شناختی باستان در گزیده‌های زادسپرم» به بررسی مسایل نجومی و کیهانی در این کتاب پرداخته است. کیوانپور (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «نگاهی به فلسفه و اسطوره زروان و بررسی کیهان‌شناختی زروانی بر اساس سه متن پهلوی بندهش، گزیده‌های زادسپرم و مینوی خرد» به ابعاد فلسفه زروانی در این سه متن پرداخته است. چنان‌که مشاهده می‌شود، اندک بودن آگاهی‌ها در باب جایگاه زنان در متون پهلوی، اهمیت مقاله حاضر را دو چندان می‌سازد. لذا پژوهش کنونی، با روش توصیفی - تحلیلی، تلاش می‌کند به بررسی انعکاس باورهای

زروانی و تأثیر این باورها بر جایگاه زنان در متن پهلوی گزیده‌های زادسپرم پردازد. با این هدف که زوایای متأثر و نمودهای تلفیق انگاره‌های زروانی بر متن گزیده‌های زادسپرم با تمرکز بر مبحث زنان را ارائه نماید. نتیجه حاصل از دستاوردهای این پژوهش نیز می‌تواند به رفع خلاء مطالعاتی و آگاهی‌های مرتبط با موضوع کنونی منجر شود.

۲. بن مایه های حقوقی اجتماعی مرتبط با زنان در متن گزیده‌های زادسپرم

در فرهنگ جامعه زرتشتی توجه به نهاد خانواده از اهمیت قابل ملاحظه‌ای برخوردار بوده است. هرچند سیر تحول آن چندان شفاف نیست اما اهتمام دین مردان و موبدان در پاسداشت اصول و قواعد خانوادگی و مکتوب نمودن آن ارزش و قداست این نهاد را بیان می‌کند. زیرا خانواده به عنوان کوچکترین نهاد اجتماعی حافظ بقا، نسل و نظم اجتماع است و در سایه استحکام نظام خانواده، جامعه نیز میتواند به سامان رسیده و به گونه‌ای متعادل حقوق اجتماعی افراد نیز تعریف و رعایت شود. مزدایور معتقد است با توجه به اسناد ناچیزی که از خانواده بدست آمده و استنباط‌های مختلف از معانی واژه‌ها که گاه کار را دشوار می‌کند، واقعیت آن است که در اوستا و در نیایشها و ستایشها شرحی شفاف و سراسر از ساختار خانواده و چگونگی ارتباط اعضای آن دیده نمی‌شود و مردم متناسب با شرایط مکانی و زمانی خویش و نیز شرایط اجتماعی به اتفاق نظرهایی در این زمینه می‌رسیده‌اند. به بیانی دیگر شکل خانواده جزیی از دین و قواعد آن نیست (مزدایور، ۱۳۹۴: ۲۵۱-۲۵۰). این نکته مهم را باید در نظر داشت که هرچند خانواده و ساختار آن تابع شرایط اجتماعی، فرهنگی و سیاسی بوده است اما مطالب بیان شده در متون پهلوی متأخر، از جمله کتاب گزیده‌های زادسپرم بازنمایی شرایط خانواده و حقوق زنان را امکان پذیر ساخته است و برخی مفاهیم دینی اجتماعی همچون ازدواج در قالب یک ثواب دینی عرضه شده است. در مجموع شواهد این باور را تایید میکند که به رغم همه تحولات و فراز و فرودهایی که حقوق زنان پشت سر گذاشت در برهه‌ها و منابع متعدد پهلوی، فرهنگ و معنویت ذاتی به مردان تعلق داشته و زنان از این مهم بدور مانده‌اند. نیز نشانه‌های بارزی از القاء این تفکر در متن وزیدگی‌های زادسپرم وجود دارد. که در مباحث مختلفی همچون اداره جهان هستی و تولد زرتشت مجال بروز یافته است. تامل در بند زیر این نکته را روشن تر می‌سازد.

شواهد موجود در متن گویای این نکته است که هیرید زادسپرم منور بودن مادر زرتشت به فره ایزدی را از جانب خود زرتشت می‌داند و این مساله را اینگونه بیان می‌کند: چنان که پیداست که چهل و پنج سال پیش از (آن) که زرتشت به همپرسگی (اورمزد) آمد (از) فرینی که مادر زرتشت که دغدو خواندند بزاد (فره زرتشت) به شکل آتش از آن اسرار روشنی (روشنی بی انتها که جایگاه اورمزد است) فرود آمد به آن آتش که پیش او بود آمیخت. از آتش اندر مادر زرتشت آمیخت سرشب در همه گذرهای اطراف خانه به پیکر آتش پیدا بود. (وزیدگیهای زادسپرم، ۱۳۸۵: ۵۵)

به این معنا که روشنایی و فره ایزدی در وجود زرتشت است و به واسطه وجود زرتشت این نور به مادرش رسیده است. در متن دینکرد هفتم این نکته با اختلاف اندکی به این صورت بیان شده است که فره ایزدی ابتدا به پدر بزرگ مادری زرتشت (فراهیم روان) رسیده و از طریق وی انتقال یافته و به مادر زرتشت رسیده است (دینکرد هفتم، ۱۳۸۹: ۲۰۷). به بیان دیگر نور ایزدی ابتدا به مردان و از طریق آنان به زنان منتقل شده است. در واقع نویسنده به زبان تمثیل قداست و نگرش قدسی را برای زرتشت (و مردان) جایز دانسته است. این تصور که معرف معنوی پنداشتن مردان است، تصور و باوری تازه نبود و بصورت مشخص و نظام مند میتوان این باور را به اعصار کهن منسوب دانست. چنانکه ملاحظه گردید در بند فوق، حصول مفاهیم قدسی و سلوک های معنوی بطور قابل ملاحظه ای به مردان اختصاص یافته است و زنان از معنویت مذکور به دور مانده اند. بنابراین نشر این عقیده در قرن سوم هجری دارای ابعاد حقوقی اجتماعی دیرینه ای است که در این متن دینی زرتشتی مجال بروز یافته است. به این معنا که هرچند آفرینش زرتشت در قالب اسطوره و مفاهیم اسطوره ای بیان شده، اما مبین این نکته است که نگرش معنوی و قدسی در وهله اول به مردان تعلق دارد و از سوی آنان به زنان می رسد که این زن مادر و یا به روایت دینکرد هفتم، مادربزرگ زرتشت بوده است. از دیگر شواهد تعلق وحی و شهود به مردان در متن وزیدگی های زادسپرم، مواردی است که در باب نشانه های برگزیدگی زرتشت از زبان یک طالع بین به این صورت بیان شده است:

دیدم که فره این پسر به آسمان بالا رود <حو> از گفتار او روان مردمان به بهشت روند آنکه به فرود نگرستم انگاه دیدم که از کرده این <پسر> دیو و دروج و جادو و پری در زیر زمین نهان شوند و دوباره به ستوهی به دوزخ افتند آنکه به اطراف نگرستم انگاه دیدم

تأثیر انگاره های زروانی بر متن ... (سهیلا کامجو و دیگران) ۲۰۵

که گفتار این <پسر> همه زمین را دریابد و اینکه به عنوان قانون هفت کشور کسی باشد که قبایی از هفت پوست داشت که فره هفت امشاسپند در آن بود. (وزیدگی های زادسپرم، ۱۳۸۵: ۶۱-۶۰)

بدین سان بینش روشنی و مینوی بودن زرتشت، سبب تباهی دیو و اهریمن شده و عمل به سخنان وی باعث شادمانی روانها پس از مرگ شده است. در واقع تعابیر متن گویای پنداشتن ظرفیت های الهی و آسمانی برای مردان بوده و نجات و رهایی زمینیان را به واسطه نیروهای مذکر قابل تحقق دانسته است. دقت در بند زیر این نکته را به خوبی بیان نموده است:

پس مینوی باد به پیکر مرد در زمین پیدا شد روشن، بلند و به آیین <مطابق معمول> موزه ای <کفشی> چوبین به پای داشت چون جان که تن را بجنباند و تن به هم زوری <به نیروی> آن فراز رفتار بود آن مینوی باد اندر چهری، باد اندر وایی را فراز جنبانید و باد همه زمین را یکسره فراز ورزید و آب را بغلتانید و به اطراف زمین افکند و دریای فراخگرد که یک سوم این زمین را دارد از آن پدید آمد و در آن یکهزار چشمه آفریده شد که سرچشمه های دریا خوانده شود. (وزیدگی های زادسپرم، ۱۳۸۵: ۴۲)

چنانکه ملاحظه گردید مینوی باد بصورت مردی بلند بالا و روشن در زمین حاضر شده و از حرکت وی، آب که هستی بخش و سبب تداوم حیات موجودات است را پدید آورده است. محتوای آیینی متن می تواند اطلاعاتی را در ارتباط با زندگی زنان در محدوده زمانی ذکر شده نشان دهد که هرچند هدف نویسنده شرح و تفسیر مطالب مذهبی دین زرتشتی است، اما چون کتاب در روند اجتماعی سیاسی سده های نخستین هجری، نوشته شده با بررسی آن می توان به نگرش جامعه زرتشتی در مورد زنان، در این برهه زمانی پی برد. انگاره ها و باورهای کوتاهی که در متن گزیده های زادسپرم در مورد زنان دیده می شود و جلوه معنوی بخشیدن به مردان و تصور برگزیدگی و عنایات ایزدی به آنان بازتاب باورهای رایج در اعصار کهن تر بوده است. چنانکه در متن گزیده های زادسپرم امشاسپند بهمن نیز به صورت مردی با چهره ای زیبا تصور شده است که مینوی آرامش بخش خوانده می شود. (وزیدگی های زادسپرم، ۱۳۸۵: ۶۷-۵۷). سوالی که در اینجا مطرح می شود این است که آیا این نگرش در آیین زرتشتی اصیل و در اوستای گاهانی هم دیده میشود و یا متأثر از اندیشه ها و باورهای بیگانه است؟ در پاسخ به این سوال ابتدا باید نگاهی به باورها و

آیین‌های رایج در عصر ساسانی انداخت که که این انگاره‌ها و باورها بصورت سلسله وار تداوم یافته و در گذر زمان با تغییرات اندکی به قرن سوم هجری رسیده است.

۳. نمادهای زروان باوری در متن گزیده‌های زادسپرم

با وجود پژوهش‌ها و مطالعاتی که در زمینه تاریخ ادیان صورت گرفته زمان پیدایش و شکل‌گیری آیین زروانی دقیقاً مشخص نیست. گروهی از پژوهشگران معتقدند در دوره ساسانی به دلیل همسایگی زرتشتیان غرب ایران با بین‌النهرین عقیده تأثیر صور فلکی در سرنوشت و اعتقاد به زروان رایج شد. با این حال شواهد موجود بیانگر این است که زروان قدمت و دیرینگی بیشتری داشته و نام یکی از ایزدان ایران باستان بوده است (باقری، ۱۳۸۹: ۷۸). در واقع ریشه توجه به مباحث نجومی و تقدیرگرایی در آیین زروانی را می‌توان به رسوخ اندیشه‌های بابلی در اعتقادات ایرانیان دوره هخامنشی منسوب دانست (صمدی، ۱۳۶۷: ۱۴۴). در کتاب مقدس زرتشتیان، زروان بیشتر به عنوان خدای زمان-های بیکران معرفی شده است (Jacso, 2004: 105). این ایزد جنسیتی مذکر دارد (زهر، ۱۳۸۴: ۹۹) که دو نیروی هرمزد و اهریمن را آفریده بود (وزیدگیهای زادسپرم، ۱۳۸۵: ۳۶). در واقع زروان آفریننده همه موجودات و جهان هستی است (علمای اسلام به دیگر روش، ۱۳۸۴: ۳۱۱)

آنچه مسلم است یکی از آیین‌های رایج در دوران ساسانی آیین زروانی است. سابقه پرستش و گرایشات این آیین به سده چهارم ق.م می‌رسد که تقریباً می‌توان آنرا هم‌زمان با دوره هخامنشی دانست (بنونیست، ۱۳۸۶: ۵۱). در دهه‌های پایانی حکومت هخامنشی زروانیسم در ایران ریشه یافت و با گذشت زمان بصورت یک باور مذهبی پابرجا ماند (بویس، ۱۳۸۶: ۲۵۱). احتمالاً آیین زروانی در دوره اشکانی از مقبولیت برخوردار بوده است (هینلز، ۱۳۹۵: ۱۱۱). بهار معتقد است دیدگاه بدبینانه نسبت به زنان از ویژگیهای آیین زروانی است و ممکن است عدم شرکت زنان در آیین‌های مهری در نتیجه این تفکر باشد (بهار، ۱۳۹۰: ۷۲). زروانیان معتقد بودند که نیروی جنسی زن باعث آشوب و شر در جهان شده است. در بندهش اورمزد معترف است که گرچه زنان یاور او هستند به این دلیل که مردان را می‌زایند اما اگر موجود دیگری غیر از زن را می‌یافت زنان را نمی‌آفرید. اما هر چه تلاش کرد موجود دیگری را نیافت. (بندهش، ۱۳۹۷: ۸۴-۸۳) در باب آفرینش جهان نیز،

اولین مخلوقات یعنی آتش نرینه (مرد) و آب مادینه (زن) تصور شده اند. بر این اساس زروان دو عنصر نرینه و مادینه که یکی روشنایی و دیگری تاریکی ست، یعنی آب و آتش را پدید آورد. بنابراین اصل مادینه آب و نماد تاریکی است که وجود تاریکی نیز به معنای بدی است. زئر معتقد است که آب به عنوان اسطوره اصلی زروانی به نیروی بدی تعلق داشته و در مقام ستیز با خدای روشن که نرینه و سود رسان است خودنمایی می‌کند. وی همچنین معتقد است که ممکن است این الهه وابسته به آب، بازمانده یک ایزد قدیمی عالم اسفل باشد که به آیین زرتشتی راه یافته است (زئر، ۱۳۸۴: ۱۲۱-۱۲۰). چنانکه اشاره گردید زروان قابلیت زایش داشته است. مزدایور معتقد است که زایش زروان در مقابل قابلیت باروری زنان قرار گرفته و به نوعی هنر زاینده‌گی زنان را کم ارزش جلوه داده است (مزدایور، ۱۳۸۶: ۸۵). می‌توان این احتمال را مطرح نمود که زروان ایزدی است که در مقابل نیروی ایزد بانوان در جهان هستی قرار گرفته و بی‌نیاز از نیروهای دیگر به آفرینندگی دست زده است. بنظر می‌رسد آیین زروانی در دوره ساسانی از اهمیتی خاص برخوردار بوده با این حال گویا آیین زروانی نهضتی فکری در داخل دین زرتشتی بوده است تا فرقه ای متمایز (هینلز، ۱۳۹۵: ۱۱۱). شواهد حاکی از آن است که آیین زروانی دین مستقلی نبوده بلکه صرفاً می‌توان آن را بصورت یک رشته اعتقادات و باورها پنداشت که در دوره ساسانی تحت تأثیر دیگر اندیشه‌ها خود را بازسازی نموده است. بهار معتقد است اعتقاد به خدای زروان مربوط به قبل از زرتشت است (بهار، ۱۳۵۲: ۹) و مربوط به عناصر غیر ایرانی که در گذر زمان و تعامل ملتها به ایران راه یافت. چنانکه هر آیینی ویژگی‌ها و مشخصه‌هایی دارد، زروانیسم نیز از این قاعده مستثنی نبوده و نگاه بدبینانه نسبت به زنان یکی از ویژگی‌های این آیین است. به باور زروانیان اعتقاد به پاداش و مجازات و بهشت و جهنم وجود ندارد و همین مطلب به نوعی پایه تقدیرگرایی تلقی می‌شود (زئر، ۱۳۷۸: ۳۴۶). بدین معنا که در آیین زروانی بعد اختیار در انسان جایگاه چندانی ندارد و امورات جهان هستی و زندگی انسانها با سرنوشت و تقدیر گره خورده است. همچنین در آیین زروانی حوادث و رویدادها با ستاره شناسی پیوند می‌یابند. نجوم در واقع نماد زروان و زمان است و جدایی خوبی و بدی از یکدیگر بصورت جدال هرمزد و اهریمن خود را نشان می‌دهد (مزدایور، ۱۳۹۴: ۱۵۶). چنین می‌نماید که صورتهای گوناگونی از کیش زروانی وجود داشته است اما اینکه آیا این تفاوتها موجب پیدایش فرقه‌هایی از این آیین شده باشد بعید بنظر می‌رسد. از دیگر ویژگی‌های این آیین تکامل تدریجی و مادی‌گرایانه جهان است و انکار پاداش و عقوبت

از نتایج این دیدگاه است که بر خلاف آیین زرتشتی است این تکامل تدریجی دال بر این نکته است که در ازل تقدیر جوامع انسانی از طریق جدال کیهانی میان بروج دوازده گانه و سیارات هفت گانه مقدر شده است در واقع این اعتقاد به تقدیر به نوشته‌های زرتشتیان نیز راه یافت (هینلز، ۱۳۹۵: ۱۱۶-۱۱۴). به این معنا که امورات جهان بر مبنای تقدیر و سرنوشت فرض شده و اگر رسیدن به خواسته‌ای برای انسان مقدر نشده باشد با نیرو و زورمندی نمی‌توان به آن رسید (مینوی خرد، ۱۳۹۷: ۴۲). این در حالی است که در سنت اصیل زرتشتی اختیار و انتخاب اهمیت خاصی دارد و مهمترین تکلیف انسان برگزیدن راه درست و تقویت باورهای مزدایی و پیروی از اورمزد است (باقری، ۱۳۸۹: ۸۶) نقطه مقابل این تفکر دیدگاه زروانی است که معتقد بود اهریمن، با نیرنگ و حيله توانست به مدت دوازده هزار سال بر جهان حکمرانی کند. (شهرستانی، ۱۳۳۵: ۸۲) شایان توجه است که شرایط زمانه در پذیرش آراء و اندیشه‌ها تاثیرگذار است. به نوعی می‌توان گفت شرایط اجتماعی و فرهنگی قرن سوم هجری، زمینه پذیرش و گرایش به آراء زروانی در مباحث یاد شده را فراهم نمود. بنظر می‌رسد زادسپرم با تاسی از شرایط خاص قرن سوم هجری، همچون ضعف و در اقلیت قرار گرفتن آیین زرتشتی، به اصلاح و روزآمد کردن قوانین و اصول زرتشتی پرداخت. در متن گزیده‌های زادسپرم اعتقاد به سرنوشت از پیش تعیین شده که از مصادیق باورهای زروانی است، کاملاً مشهود است و آن هنگامی است که اهریمن دیو مرگ را به سراغ کیومرث فرستاد اما نتوانست کاری انجام دهد. زیرا زروان که خدای تقدیر و سرنوشت است چنین خواسته بود که تا سی زمستان گزندگی به کیومرث نرسد (وزیدگیهای زادسپرم، ۱۳۸۵: ۳۹). می‌توان پنداشت که تاثیر پذیری مفاهیم مندرج در گزیده های زادسپرم از باورهای زروانی و رسوخ انگاره های زروانی در این متن در مباحثی مانند اعتقاد به بخت و تقدیر، استفاده از نمادهای نجومی مانند سیارات هفت گانه و تقدس عدد هفت، و عدم وجود معنویت ذاتی در زنان غیر قابل انکار است. بنابراین میتوان تصور نمود که باورها و اندیشه‌های رایج در هر زمانی می‌توانند از یکدیگر تاثیر پذیرفته و در این دادو ستد فرهنگی تغییراتی را در ساختار عقاید ایجاد کنند. هرچند در ابتدا آیین زرتشتی با قدرت تمام در مقابل عقاید زروانی واکنش نشان داد اما این آیین در سراسر دوران ساسانی با فراز و فرودهایی به حیات خویش ادامه داده و بعد از گذراندن دوره‌های کوتاه مدت افول بار دیگر ظاهر گردید (زهر، ۱۳۸۴: ۲۶-۹۹). چنانکه اشاره گردید در اسطوره‌های زروانی زن موجودی اهریمنی و بیانگر بوالهوسی است که ردپای این الهه را در متن بندهش و زادسپرم

میتوان یافت (زرنر، ۱۳۸۴: ۱۲۱-۱۲۰) به این صورت که آراء زروانی به متون پهلوی متاخر راه یافته و از آن تأثیر پذیرفته است. قطع نظر از اینکه عناصر فرهنگی و حقوقی را در آیین ها و مکاتب مختلف میتوان یافت، دیرینگی آیین زروانی و وجود عناصر بیگانه آن را به گذشته های دور پیوند داده و نهایتاً بصورت یک پندار مذهبی پابرجا مانده است. پندار و اندیشه ای که در مفاهیم و بنیان های خویش، زنان را مسبب بدیهای جهان دانسته و از زنان به عنوان موجوداتی اهریمنی یاد می کند. در واقع نگاه سلطه جویانه به زنان و رسوخ آن به مکاتب دیگر چهره زنان را مخدوش نموده و زنان در پی این خلاء معنوی به انزوایی ناخواسته کشانده شدند. به این ترتیب شالوده و روح فرهنگ آیینی و دینی، امکان شناسایی محدودیتها و بسترهای حقوقی را فراهم نموده، چنانکه باورهای مندرج در آیین زروانی زنان را به عنوان افرادی به دور از ضمیر و اخلاق نیک معرفی کرده است. سوالی که در اینجا قابل تامل بنظر می رسد این است که آیا نگاه بدبینانه نسبت به زنان در برخی متون پهلوی از جمله متن گزیده های زادسپرم را قطعاً باید به زروانیسم نسبت داد یا اینکه ممکن است صورت دیگری داشته باشد؟ هینلز معتقد است که ممکن است این عقیده قطعاً زروانی نباشد زیرا این عقیده در ادیان دیگر همچون مسیحیت هم وجود دارد و با وجود ارزش و اهمیتی که مریم در دین مسیحیت دارد باورهای شر پنداشتن زنان هم به وضوح دیده می شود (هینلز، ۱۳۹۵: ۱۱۶) این نکته را باید در نظر داشت که اساطیر و ادیان چنانکه بیان گردید مشترکات فرهنگی و دینی با یکدیگر دارند و بر یکدیگر تأثیرات شگرفی نهاده اند. اما اینکه قطعاً اندیشه زن ستیزی را به زروانیسم نسبت دهیم به این معنا که منشاء این اندیشه از آیین زروانی برخاسته، منصفانه بنظر نمی رسد زیرا مدارک و شواهد قابل قبول و روشنی در این زمینه موجود نیست. ممکن است چنانکه اشاره شد باورهای حقوقی این آیین در مورد زنان از سایر کیش ها و اندیشه های کهن گرفته شده باشد. زیرا جوامع به تناسب شرایط تاریخی و اجتماعی رفتارهای گوناگون و گاه غریبی با زنان داشته اند. اما آنچه مسلم است تأثیر آیین زروانی بر متون پهلوی را نمی توان نادیده گرفت. زیرا این آیین در تمام دوره ساسانی در کنار دین زرتشتی و به عنوان بدعتی در این دین و به نوعی رقیبی برای مزداپرستان زرتشتی محسوب می شده است. بهار معتقد است که تأثیرات اندک اسلامی سبب حذف عناصر سخت زروانی از متون زرتشتی شده است (بهار، ۱۳۹۰: ۵۶). در واقع شرایط اجتماعی زرتشتیان در قرن سوم هجری و قوت دین اسلام و در معرض خطر فراموشی قرار گرفتن آیین زرتشتی، سبب شد زادسپرم برای تداوم حیات این دین و

پذیرش آن توسط نسل جدید جامعه زرتشتی به نوآوری‌هایی از جمله حذف آیین دشوار تطهیر بپردازد. آیین تطهیر برش‌نوم طی نه شب و با سه عنصر آب، خاک و گمیز (boyce, 1989: 756-757) انجام می‌گرفت. این آیین سخت با کندن نه گودال آغاز می‌شد که فرد در آنجا طی سه مرحله و در ابتدا خود را با گمیز و یا ادرار زن و مردی که خویوده کرده بودند شستشو داده و در مرحله پایانی، تطهیر با آب و خواندن قست‌هایی از گاهان انجام می‌گرفت (وندیداد، ۱۳۸۵: ۸ / ۷۲-۳۵) ظاهراً این آیین توسط دو موبد انجام می‌گرفته است و زنانی که دستان شده و یا سقط جنین نموده بودند، می‌بایست این تطهیر را برای رهایی از دیو ناپاکی انجام دهند. اینکه به چه دلیل این آیین توسط دو مرد انجام می‌شده و زنان نمیتوانستند این آیین را رهبری کنند، آذرفرنبغ فرخزادان که از موبدان نامی قرن سوم هجری است، معتقد است که مردان پارسا نیروی بیشتری دارند و دیوان از آنان می‌ترسند چون آفت (پتیاره) به طبیعت زنان پیوسته است. بنابراین در کارهایی که از اهمیت چندانی برخوردار نیستند نیز مردان از زنان مناسب‌تر هستند (دینکرد پنجم، ۱۳۸۸: ۱۰۰). بدین سان جای تعجبی ندارد اگر زادسپرم در قرن سوم هجری به حذف این آیین مبادرت ورزیده و آیین ساده‌تری را جایگزین آن نموده است. زیرا صرف‌نظر از انجام این آیین توسط دو مرد و الهی پنداشتن ماموریت آنان، این فتوا زمانی مطرح شده که دین زرتشتی در خطر نسیان قرار گرفته و برخی آداب دشوار زرتشتی مانعی برای گرایش نسل جدید جامعه زرتشتی به این آیین تلقی می‌شده است. در واقع زادسپرم را می‌توان هیربدی آگاه و شایسته دانست که به مقتضیات و حوادث اجتماعی و سیاسی زمان خویش واقف بوده و در پی تجدید حیات دین مزداپرستی به نوآوری‌هایی دست زد. بنابراین در خطر فراموشی قرار گرفتن و ترس از متروک شدن این آیین، زادسپرم را واداشت تا با عبور از بحران‌های عمیقی که از تغییرات در جامعه ایجاد شده بود آیین زرتشتی را حفظ نموده و در چرخه نامتعادل نظام نوین، عقاید معنوی و مذهبی خویش را به جایگاهی امن برساند. علاقه و پرداختن زادسپرم به پزشکی و نجوم و توانایی وی در تسلط به علوم مختلف، بیانگر این است که وی اندیشه‌های سستی را برای زنده نگه داشتن آیین زرتشتی کافی نمی‌دانسته و از جریان اصلی آموزه‌های سستی دور شده است (یارشاطر و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۸۱). به این معنا که وی نسل جدید جامعه زرتشتی را دارای نیازهای متغیری با زرتشتیان دوره ساسانی می‌دیده و سعی در ایجاد ارتباط و برقراری پلی میان اندیشه‌های نوین و آموزه‌های کهن داشته است که نشان از آگاهی و عمق شناخت وی از مشکلات زمان خویش است. سوالی که قابل تامل بنظر

می‌رسد این است که آیا در متن گزیده‌های زادسپرم به عنوان یکی از مکتوبات پهلوی زرتشتی دوره میانه، حقوق زنان از منظر گاهان و آموزه‌های اصیل زرتشتی نیز بیان شده است یا خیر؟

۴. تأثیر اندیشه‌های گاهانی زرتشت در خصوص زنان در متن

مندرجات متن شاهدی است بر این نکته که اندیشه‌ها و باورهای نخستین و گاهانی زرتشت در خصوص زنان، در موارد اندکی در میان انبوه نظریه‌های متضاد بیان شده است. مصداق این نکته در بند ۷۲ و ۷۳ متن گزیده‌های زادسپرم به این سبک بیان شده است:

در پایان چهل سال مشی و مشیانه حزن و مرد نخستین‌کریاس مانند از زمین برآورده شدند به یکدیگر پیوسته هم بالا و همانند و میان ایشان فره (فره به معنای خویشکاری ست، ۱۳۳) برآمد هم بالای ایشان چنانکه پیدا نبود که کدام نر و کدام ماده و کدام آن فره مزدا آفریده است (وزیدگیهای زادسپرم، ۱۳۸۵: ۵۰)

وجود عناصر اصلی آیین زرتشت و تلفیق و امتزاج آن با آراء و اندیشه‌های متاخر، نشأت گرفته از اعتقاد زادسپرم به اساس و بنیان آیین زرتشت است چنانکه که زن و مرد همزمان و در کنار یکدیگر آفریده شده‌اند. همچنین در کتاب مقدس زرتشتیان نیز نیک مردان و نیک زنان در کنار هم ستوده شده‌اند (یسنا، بی تا، هات ۳، بند ۸: ۱۳۴).

بنابراین طبق آموزه های اصیل زرتشتی زنان و مردان در کنار یکدیگر و در یک ردیف فرض شده‌اند. در متن گزیده های زادسپرم نشان آموزه های اصیل زرتشتی را میتوان مشاهده نمود. مصداق این نکته بخشیدن دروج و اهریمن توسط سپندارمذ (مینوی زمین که جنسیتی مونث دارد) است زیرا وی همه آفریدگان زمینی را فرزندان خویش می داند (وزیدگیهای زادسپرم، ۱۳۸۵: ۱۰۶). از سوی دیگر سه دختران زرتشت نیز در ردیف سه پسران وی و در کنار آنان مانند سه امشاسپند سپندارمذ، خرداد و امرداد فرض شده‌اند (وزیدگیهای زادسپرم، ۱۳۸۵: ۱۰۱). در باب سرنوشت روان پس از مرگ نیز فرشتگان منجی در قالب کنیز پیکر و مردپیکر به راهنمایی و آموزش شیوه مینوی به روان پرهیزگاران می‌پردازند (وزیدگیهای زادسپرم، ۱۳۸۵: ۹۰). بنا بر شواهدی که در کتاب قابل مشاهده است همسانی و شباهت حقوقی و اسطوره‌ای مردان و زنان در برخی موارد نشان از زنده بودن سنت زرتشتی در قرن سوم هجری دارد که در قالب بندهایی بیان گردیده است. در

حقیقت نشان آموزه‌های روشن گاهانی در مورد زنان را میتوان در موارد کوتاهی از متن زادسپرم یافت. از جمله زنانی که در این متن از آنها به نیکی یاد شده، هوتس همسر شاه گشتاسب است که به عنوان بزرگترین یاور زرتشت معرفی شده است (وزیدگیهای زادسپرم، ۱۳۸۵: ۱۰۱). بنابراین زرتشت در ماموریت الهی خویش از حمایت و پشتیبانی زنان نیز بهره مند شده است. اما نکته قابل تامل این است که در مجموع در تحریر زادسپرم اهمیت و قداست مردان برجسته تر است. چنانکه اجتماع بزرگ روز داوری را هفت مرد که فره (نور ایزدی) آنان از هفت امشاسپند است اداره می‌کنند (وزیدگی‌های زادسپرم، ۱۳۸۵: ۱۰۱). از سوی دیگر در پایان جهان نیز آتش به شکل مردی که دارای اندیشه مینوی است در آسمان پدیدار می‌شود (وزیدگی‌های زادسپرم، ۱۳۸۵: ۹۹). بنابراین از این دیدگاه امور و اساس حیات معنوی و دینی به مردان تعلق دارد که نشان امتداد باورهای کهن و سنتی است. بدین شمار گزیده‌های زادسپرم را می‌توان متنی دانست که هرچند بنیاد آموزه‌های کهن گاهانی در مورد زنان در آن قابل رویت است، اما اعتبار مردان بسیار گسترده تر است و کنشهای اجتماعی و دینی توسط آنان انجام گرفته و تحقق یافته است. که میتوان آن را به گذر زمان و شرایط اجتماعی متغیر از سویی و رسوخ باورهای غیرگاهانی و بیگانه منسوب دانست.

۵. ازدواج و قداست خانواده در متن گزیده‌های زادسپرم

در جهان بینی زرتشتی ازدواج از جمله مباحثی است که بسیار مورد توجه قرار گرفته و در متون پهلوی به انجام آن تاکید شده است زیرا زرتشتیان معتقد بودند که ازدواج سبب شادی امشاسپندان شده و کسی که زمینه ازدواج را برای شخصی فراهم کند ثواب بسیاری معادل سیصد ثواب به وی می‌رسد (روایت پهلوی، ۱۳۶۷: ۵۰-۴۹-). بنابراین ازدواج از بنیادهای اساسی دینی زرتشتیان محسوب می‌شود که برای آن پاداش قابل توجهی مطرح شده است. زیرا در آیین زرتشتی ازدواج و تشکیل خانواده سبب بهبود و فرخندگی در زندگی می‌شود (شایست نشایست، ۱۳۶۹: ۲۳۹). از این دیدگاه ازدواج در آیین زرتشتی امری معنوی و مقدس دانسته شده که می‌تواند امور زندگی افراد را بهبود بخشد و مسیر زندگی را برای آنان هموار سازد. از طرفی بنیان خانواده و تداوم آن بر مبنای ازدواج و با داشتن فرزند محقق می‌شود (دینکرد پنجم، ۱۳۸۸: ۵۸). زیرا در روز فرشگرد (روز

رستاخیز) که روز بازسازی جهان است فرزندان میتوانند سهم بسزایی در نجات پدر و مادر و رستگاری آنان داشته باشند (خیرخواه، ۱۳۹۷: ۵۱-۵۰) و افرادی که دارای فرزند نباشند بریده پل خوانده می‌شوند (صد در نثر، ۱۹۰۹: ۱۷-۱۵). یعنی از پل چینود در روز واپسین یا رستاخیز نمی‌توانند عبور کنند. بدین سان آیین مزدیسنی ازدواج و داشتن فرزند را از امتیازات یک زرتشتی می‌داند که به ماندگاری نسل می‌انجامد. در متن دینکرد هفتم اصطلاح زن مه برای دغدو مادر زرتشت بکار برده شده است بنظر می‌رسد بکار بردن این واژه به این مساله اشاره دارد که زرتشت فرزند یک پادشاه زن (ازدواج نخستین زن و مرد) بوده است (دینکرد هفتم، ۱۳۸۹: ۳۰۰). باور به ازدواج نخستین یا پادشاه زنی همواره در آیین زرتشتی وجود داشته و در پی تبدیل و تحولات خانوادگی تقویت گردید. زیرا ازدواج‌های غیر پادشاه زنی مشکلات و محدودیتهایی را به همراه داشت. از طرفی انسجام و ارزش خانواده در پی ازدواج پادشاه زنی یا اولین ازدواج زن و مرد قوت می‌گرفت. در برخی متون پهلوی ازدواج و زن از جمله مواردی است که محصول تقدیر و سرنوشت دانسته شده است (دینکرد ششم، ۱۳۹۲: ۳۰۰). در واقع اعتقاد به سرنوشت از پیش تعیین شده، از باورهای برخی متون پهلوی از جمله تحریر گزیده‌های زادسپرم است در این متن در مبحث ازدواج و تشکیل خانواده از زبان زرتشت اینگونه آمده است:

این نیز پیداست که هنگامی که پدر برای او زن خواست، زرتشت به زن خطاب کرد که باید روی به من بنمایی برای اینکه چهره <و> رخسار و رفتار او را ببیند <و> اینکه چهره او دلپسند است یا نه. ۲. زن روی از او برگردانید. ۳. و زرتشت گفت کسی که روی از من بگیرد مرا احترام نوزد (وزیدگیهای زادسپرم، ۱۳۸۵: ۶۵).

بنابراین زنان خوب کسانی هستند که شادی آفرین و خوش رفتار باشند (مینوی خرد، ۱۳۹۷: ۳۵). اینکه انتخاب همسر از مهمترین مباحث زندگی اجتماعی از دیدگاه زرتشت است تردیدی نیست وی معتقد به گزینش زن خوب است و به همین دلیل تاکید می‌کند که ابتدا باید زن را ببیند تا هم به لحاظ ظاهری و چهره و هم به لحاظ رفتاری وی را بپسندد و پس از آن تصمیم خود را بر ازدواج علنی سازد. بدین صورت که قبل از یافتن زن شایسته و اطمینان از این مساله امتزاجی صورت نگیرد، زیرا این نکته بر فرزندان و نسلهای آنان تاثیرگذار است. حساسیت زرتشت در بحث ازدواج بیانگر اهمیت و توجه وی به نهاد خانواده است و زنی که رفتار شایسته‌ای ندارد و یا تمایلی به مرد نشان نمی‌دهد را برای

ازدواج مناسب نمی‌داند. یکی دیگر از مواردی که زادسپرم بنا به رویه سایر متون پهلوی در قرون نخستین اسلامی به آن توصیه نموده ازدواج خویدوده (ازدواج با نزدیکان) است وی این سبک ازدواج را پشتوانه و تضمین پاک ماندن نژاد دانسته و از آن با عنوان بهترین اعمال یاد کرده است (وزیدگیهای زادسپرم، ۱۳۸۵: ۷۳). زیرا اعتقاد بر این است به هر میزانی که ازدواج خویدوده نزدیکتر باشد به همان اندازه نژاد خالص تر و پاک تر باقی خواهد ماند (دینکرد سوم، ۱۳۸۱: ۱۴۳-۱۴۸). ازدواج خویدوده از نقطه نظر دینی دارای اهمیت بالایی بوده و چنانکه گذشت زادسپرم از آن به عنوان بهترین کارها یاد کرده است. بنظر می‌رسد یکی از دلایل اصلی سفارش به ازدواج خویدوده در متن زادسپرم، شرایط اجتماعی زرتشتیان در قرون نخستین هجری و بویژه قرن سوم هجری است. زیرا در این دوره زمانی زرتشتیان در اقلیت بوده و بیم متروک ماندن آیین زرتشتی سبب شد هیربید زادسپرم به ازدواج های درون خاندانی به منظور حفظ صیانت و آیین زرتشتی تاکید ورزد. از دیگر نکاتی که هیربید زادسپرم در لابلاهی مفاهیم دینی به آن پرداخته و به زنان سفارش نموده این است که نیک چشم باشند و فقط همسران با یکدیگر معاشره کنند (وزیدگیهای زادسپرم، ۱۳۸۵: ۱۰۷). بدین سان به استناد گزیده‌های زادسپرم، زرتشت چارچوب مشخصی را در روابط زن و مرد ترسیم نموده و پایبندی به موازین اخلاقی و رعایت ساختارهای اخلاق خانوادگی و اجتماعی را متذکر شده است. اما نکته قابل تامل در این بند این است که، زرتشت این سفارش را در ابتدا خطاب به زنان مطرح می‌کند و در ادامه بصورت جمع برای زن و مرد استفاده کرده است. شواهد گویای آن است که زادسپرم همراهی زن و مرد در زندگی خانوادگی و نیک خواهی آنان نسبت به یکدیگر را برای دوام زندگی لازم دانسته و تاکید نموده که زن و مرد در روابط به یکدیگر وفادار باشند (وزیدگیهای زادسپرم، ۱۳۸۵: ۱۰۷). زیرا ارتباطهای خارج از چارچوب ازدواج و خانواده مشمول مجازات و ایجاد آشوب و ناامنی در جهان دانسته شده است (دینکرد ششم، ۱۳۹۲: ۶۵). در متن گزیده‌های زادسپرم به دسته‌ای از زنان تحت عنوان جه دیو (زنان روسپی) اشاره شده است. به این مضمون که، چنین زنانی دشمن مرد پرهیزگار محسوب می‌شوند و مباد مردی را که چنین زنی داشته باشد (وزیدگیهای زادسپرم، ۱۳۸۵: ۹۵). زیرا فرشته‌اشی که فرشته باروری و توانگری است از این نکته گله مند است (وثوق بنایی، ۱۳۹۶: ۳۹). و روان زنانی که تن به چنین روابطی می‌دهند به گفته سروش پاک و ایزد آذر در رنجی عظیم است (ارداویرافنامه، ۱۳۹۱: ۵۹). در ادامه نیز زادسپرم معتقد است که اهریمن ابتدا زنان را آلوده

می‌کند و آلودگی مردان از طریق زنان صورت می‌پذیرد (وزیدگی‌های زادسپرم، ۱۳۸۵: ۹۵). بیان این نکته نمونه بارزی از معنویت مطرح شده برای مردان است. زیرا از این دیدگاه اهریمن بطور مستقیم نمی‌تواند بر مردان مسلط شود و این تسلط را از طریق زنان به انجام می‌رساند. به این دلیل که ذات زنانه با اهریمن تجانس بیشتری دارد. نکته ای بحث برانگیز، که یادآور سنت‌های کهنی است که مردان را در رتبه ای بالاتر از زنان قرار می‌دهد. از سوی دیگر میتوان پنداشت که مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی در آیین زرتشتی جایگاه ویژه ای دارد. بطوری که در بستر فرهنگ دینی مجال بروز یافته، و معیار و میزانی برای سنجش و متمایز ساختن زنان نیک از بد بوده و در متن گزیده‌های زادسپرم نیز به آن اشاره شده است. در واقع هیرید زادسپرم سعی نموده تعالیم زرتشتی را متناسب با شرایط زمان خویش تاویل و تفسیر نماید. اما آنچه مسلم است در این متن، مردان به دلیل معنویت ذاتی، نقشی سرنوشت ساز در اجتماعات دینی و انسانی دارند که نشان اقتدار آنان را چنانکه اشاره گردید، می‌توان در اجتماع روز رستاخیز مشاهده کرد. از مجموع نوشته‌ها چنین استنباط می‌شود که حقوق و شرایط اجتماعی زنان همواره در طول زمان به دلیل باورها و سنت‌های کهن، تحولات بسیاری را پشت سر نهاده و در معرض برداشته‌های مختلف قرار گرفته است. بطوری که در الهیات متون پهلوی و از جمله کتاب وزیدگی‌های زادسپرم زنان نه تنها همپای مردان و در کنار آنان قرار نمی‌گیرند بلکه مدارک روشنی از توانمندی و برتری مردان و القاء این اندیشه به جامعه زرتشتی در این متن دیده می‌شود.

۶. نتیجه‌گیری

واکاوای متن گزیده‌های زادسپرم بازنمایی وضعیت اجتماعی زنان زرتشتی را در بازه زمانی قرن سوم هجری امکان پذیر ساخته است. این متن از متون مهم پهلوی متاخر است که نویسنده با هدف تداوم و حفظ حیات آیین زرتشتی از خطر فراموشی، آن را نگاشته است. این تحریر متأثر از باورهای زروانی، جایگاه قابل توجهی را برای مردان به لحاظ اجتماعی و دینی قائل است. هر چند محتوای متن دینی است و مطالب در قالب مفاهیم دینی و اسطوره‌ای زرتشتی بیان شده اند، اما عناصر فرهنگی و نوع نگاه نسبت به زنان را به روشنی می‌توان از لابلای مطالب استنباط نمود. شواهد گویای آن است که متن مذکور، معنویت ذاتی و فره و نور ایزدی را در اصل متعلق به مردان می‌داند و معتقد است که زنان به

واسطه مردان می‌توانند از این نور بهره‌مند گردند. چنانکه در اسطوره زرتشت، نور ایزدی از طریق زرتشت به مادرش منتقل شده است. بنابراین در متن‌گزیده‌های زادسپرم تصور بروز و ظهور ظرفیت‌های الهی برای مردان فراهم بوده و بینشی مینوی را برای آنان ایجاد نموده است. این در حالی است که زنان نه تنها از معنویت مذکور به دور مانده‌اند، بلکه مندرجات متن‌گویای این نکته است که اهریمن از طریق زنان به مردان راه یافته و بر آنان مسلط می‌شود. با این استدلال که اهریمن مستقیماً نمی‌تواند بر مردان مسلط شود و این کار را با واسطه و از طریق زنان به انجام می‌رساند. این دیدگاه به انگاره‌های زروانی شباهت دارد و می‌توان پنداشت که آیین زروانی به دلیل تداوم حیات در تمام دوره ساسانی، به برخی متون پهلوی در قرون نخستین اسلامی از جمله متن وزیدگی‌های زادسپرم نیز راه یافته است. زیرا به جز تصور برگزیدگی مردان، مفاهیم دیگری همچون تقدس اعداد و باورهای نجومی و اعتقاد به تقدیر که ماهیتی زروانی دارند نیز در متن مذکور دیده می‌شود. در اسطوره‌های زروانی حصول مفاهیم قدسی بطور خاص به مردان تعلق دارد و مردان منشاء کنش‌های اجتماعی پنداشته شده‌اند. این نکته را باید افزود که هر چند در متن‌گزیده‌های زادسپرم اندیشه‌ها و باورهای گاهانی زرتشت نیز در موارد کوتاهی همچون آفریده شدن زن و مرد در کنار یکدیگر، بطور همزمان و بدون تعلق جنسیتی دیده می‌شود، اما حضور و قدرت دینی و اجتماعی مردان برجستگی خاصی دارد و مردان محور و مدار دین و اجتماع دانسته شده‌اند. این مساله که با اصول گاهانی زرتشت در تعارض است را می‌توان به گذر زمان و شرایط اجتماعی متغیر و باورهای خاص نسبت به زنان از سویی و رسوخ اندیشه‌های غیرگاهانی منسوب دانست.

پی‌نوشت

۱. فراهیم روان همسر زوئیش و زوئیش مادر دغدوست (مادر زرتشت) فراهیم روان پدر بزرگ مادری زرتشت است (دینکرد هفتم، ۱۳۸۹: ۲۹۶)

کتاب‌نامه

- ارداویراف‌نامه (۱۳۹۱)، ترجمه رحیم عقیقی، چاپ سوم، تهران: توس.
باقری، مهری (۱۳۸۹)، *دین‌های ایران باستان*، چاپ چهارم، تهران: قطره.

- بندش (۱۳۹۷)، فرنیغ دادگی، *گذارنده مهرداد بهار*، تهران: طوس.
- بنونیست، امیل (۱۳۸۶)، *دین ایرانی*، ترجمه بهمن سرکاراتی، تهران: قطره.
- بویس، مری (۱۳۸۶)، *آیین زرتشت*، ترجمه ابوالحسن تهامی، تهران: نگاه.
- بهار، مهرداد (۱۳۵۲)، *اساطیر ایران*، چاپ اول، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- بهار، مهرداد (۱۳۹۰)، *ادیان آسیایی*، چاپ نهم، تهران: چشمه
- خیرخواه، احمد (۱۳۹۷)، *نگاهی به حقوق زن در ایران باستان*، چاپ اول، تهران: سبزان.
- دینکرد پنجم (۱۳۸۸)، *آوانویسی*، ترجمه، تعلیقات، واژه نامه، متن پهلوی، ژاله آموزگار و احمد فضللی، چاپ دوم، تهران: معین.
- دینکرد سوم (۱۳۸۱)، *متنی به زبان پهلوی*، آوانویسی، یادداشت‌ها و ترجمه بر اساس دینکرد چاپ مدن از فریدون فضیلت، تهران: دهخدا.
- دینکرد ششم (۱۳۹۲)، *تدوین کنندگان پیشین آذرفرنیغ پسر فرخزاد*، آذریاد پسر امید، ترجمه فرشته آهنگری، چاپ اول، تهران: صبا.
- دینکرد هفتم (۱۳۸۹)، *تدوین کنندگان پیشین آذرفرنیغ پسر فرخزاد*، آذریاد پسر امید، تصحیح متن، آوانویسی، نگارش فارسی واژه نامه‌ها و یادداشت‌ها از محمد تقی راشد محصل، چاپ اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- روایت پهلوی (۱۳۶۷)، *متنی به فارسی میانه*، پهلوی ساسانی، ترجمه مهشید میرفرخزایی، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- زهر، آرسی (۱۳۷۸)، *طلوع و غروب زرتشتی گری*، ترجمه تیمور قادری، چاپ دوم، تهران: امیرکبیر.
- زهر، آرسی (۱۳۸۴)، *زروان یا معمای زرتشتی گری*، ترجمه تیمور قادری، چاپ اول، تهران: امیرکبیر.
- شایست نشایست (۱۳۶۹)، آوانویسی، ترجمه کتایون مزداپور، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی
- شفلید و دیگران (۱۳۹۸)، *راهنمای پژوهش‌های زردشتی*، ترجمه عسکر بهرامی، چاپ اول، تهران: فرهنگ معاصر.
- شهرستانی، ابوالفتح محمد ابن عبدالکریم (۱۳۳۵)، *الملل والنحل*، ترجمه افضل الدین صدر ترکه اصفهانی، چاپ دوم، تهران: تابان.
- صد در نثر و صد در بندهش (۱۹۰۹)، *بامانجی*، سخن در اوستا و پهلوی، ملافیروز مدرسا، بمبئی: انجمن پارسی پانچای.
- صمدی، مهرانگیز (۱۳۶۷)، ماه در ایران، تهران: علمی و فرهنگی.

- علمای اسلام به دیگر روش (۱۳۸۴)، تصحیح مسعود جلالی مقدم، تهران: امیرکبیر.
- مزداپور، کتابیون و همکاران (۱۳۹۴)، *ادیان و مذاهب در ایران باستان*، چاپ اول، تهران: سمت.
- مزداپور، کتابیون (۱۳۸۶)، *داغ گل سرخ*، تهران: اساطیر.
- مینوی خرد (۱۳۹۷)، ترجمه احمد تفضلی، چاپ ششم، تهران: توس.
- وثوق بنایی، مژگان (۱۳۹۶)، *تحلیل جامعه شناختی حقوق زن در دوره ساسانی*، چاپ اول، تهران: پشتیبان.
- وزیدگیهای زادسپرم (۱۳۸۵)، نگارش فارسی، آوانویسی و یادداشتها از محمد تقی راشد محصل، چاپ دوم، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- وندیاد (۱۳۸۵)، ترجمه هاشم رضی، تهران: بهجت.
- هیلنز، جان (۱۳۹۵)، *شناخت اساطیر*، ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی، چاپ نوزدهم، تهران: چشمه.
- یارشاطر و دیگران (۱۳۹۳)، *تاریخ ادبیات فارسی*، به کوشش رونالد امریک، ماریا ماتسوخ، ترجمه فارسی زیر نظر ژاله آموزگار، تهران: سخن.
- یسنا (بی تا)، تفسیر و تالیف ابراهیم پورداود، از نفقه پشوتن مارکر، ج ۱، بمبئی: انجمن زرتشتیان ایرانی بمبئی و ایران لیگ بمبئی.

Boyce, Mary, (1989), Brasnom, Encyclopaedia Iranica, Ehsan Yarshater (ed) New York: BibliothecaPersica Press.

Jackson, A. V. Williams, (2004) Avesta Grammer In Comparison With Sanskrit. Stuttgart: W. Kohlhammer.

Sohn, p.(1996) Diemedizindes, Zadspram, Anatomie physiologie und psychologie inden, wizidag ,ha zadspram ,einer Zoroastrich mittel persischen Antbologie ansdem frubislamischen Iran des neunten jabrbunderts Wiesbaden.